

UN ESTUDI SOBRE LA CONSTRUCCIÓ DEL CASTELL DEL MONTGRÍ

Introducció

A final del segle XIII, el món medieval ha experimentat un procés de canvi que l'ha allunyat de l'austeritat pròpia del romànic. Un canvi en tots els ordres de la societat que fa trontollar els principis autàrquics del feudalisme. Intercanvis comercials que enriqueixen unes noves classes de comerciants ciutadanes, intercanvis d'idees i de pensaments que permeten la transmissió i el progrés a tots els nivells. Les ciutats i viles veuen una etapa de creixement important, un creixement que es tradueix en un nou estil arquitectònic internacional: el gòtic, fruit d'una nova manera de concebre el món que a poc a poc anirà transformant la societat medieval.

Torroella, immersa a la plana de l'Empordà, i al peu de la muntanya del Montgrí, vivia a la fi del segle XIII una de les èpoques més dolces de la seva història. Des del 1273, els reis catalans l'havien convertit en vila reial i com a tal va rebre importants privilegis i concessions, com per exemple la facultat de celebrar fires anuals.

A part, Torroella era una de les viles més pròsperes de l'Empordà. A Torroella hi treballaven un bon nombre d'artesans i era, alhora, un important centre pel que fa a l'agricultura i a la ramaderia. L'existència d'una comunitat jueva, sempre present en llocs amb una vida comercial important, és també una prova de la bonança econòmica d'aquells dies.

Aquesta nova situació va trobar en l'urbanisme gòtic el seu mitjà d'expressió arquitectònica: així, la vella església romànica dona pas a principi del segle XIV a una nova església gòtica, i la insuficiència d'espai al nucli habitat de la Sella fa necessària l'ampliació cap al sud de la vila. L'exemple, però, no es fa seguint el ritme biològic de creixement, sinó que la vila creixerà amb una ordenació prèvia i d'una manera racional. Per últim, al cim de la muntanya del Montgrí el rei Jaume II decideix bastir-hi un castell gòtic, majestuós.

D'aquesta manera, el gòtic significarà el triomf definitiu d'un nou model de societat en el qual la monarquia n'ha sortit reixida gràcies al fet de pactar amb les noves forces econòmiques del país. L'enfortiment de la reialesa portarà definitivament a la consolidació del seu poder arreu, alhora que anirà minvant el poder de la petita noblesa.

Propòsit del treball

La bibliografia que fa referència al castell és, afortunadament, molt nombrosa. Ja Pella i Forgas en la seva *Historia del Ampurdan*, l'any 1888, parla dels motius que varen conduir a la seva construcció. Uns anys més endavant, l'any 1890, Francesc Bofarull realitza un treball exhaustiu sobre la història del castell. A partir dels anys 70, l'arquitecte Francesc Batlle, a part de denunciar el seu estat d'abandó, fa un acurat estudi arquitectònic comparant-lo amb altres castells medievals.

El castell, doncs, ha estat estudiat des del punt de vista històric i arquitectònic. Nosaltres pensem, però, que seria interessant fer un buidatge exhaustiu de l'Arxiu Històric de Girona i del de la Corona d'Aragó, que segur que guarden un nombre important de documentació, no només sobre el castell, sinó sobre tota la vila de Torroella.

Aquest treball va néixer en comprovar la presència, nombrosíssima, de marques de picapedrer al voltant del castell. Ben aviat, les marques varen delimitar-nos els llocs principals d'extracció i, a cada nova visita al castell, fèiem la descoberta de nous aspectes referents a la seva construcció.

D'aquesta manera, ens vàrem proposar l'estudi d'un tema encara desconegut i oblidat sobre el castell i que pensàrem que podia tenir interès: com es va fer la seva construcció. Per fer aquest treball ens hem basat en les úniques marques que han quedat del procés de construcció, les marques de picapedrer.

Hem dividit el treball en dues parts ben diferenciades; a la primera, exposem els resultats del treball de camp: la delimitació de les pedreres, les seves característiques més importants, l'elaboració d'una tipologia de les marques, les característiques naturals de la roca... i apleguem les dades del treball de camp, la documentació fins ara coneguda sobre el castell, i de l'anàlisi bibliogràfica; a la segona part, hem fet una breu exposició del procés seguit en la construcció de l'edifici, des de l'extracció de la roca fins que la pedra era col·locada a la bastida.

El perquè d'un castell

El castell del Montgrí va començar a ser construït el 28 de maig de 1294 (Pella i Forgas, 1888, pàg. 512), en el marc de l'enfrontament entre un dels darrers comtats encara independents de Catalunya, el d'Empúries, i la monarquia catalana que, a la fi del segle XIII, s'havia convertit en una potència mediterrània de primer ordre.

Un dels objectius de Jaume II, rei de la corona Catalano-aragonesa entre els anys 1291 i 1327, fou desfer aquests petits nuclis de poder que eren un obstacle al procés d'unificació reial. La política del monarca tendia a afalagar els comtes emporitans amb càrrecs i honors en moments de dificultat, però en temps de pau va anar collant el comtat fins que aquest no va tenir més remei que enfrontar-se a Jaume II.

Una de les mesures vexatòries amb les quals la monarquia va voler minar la moral del comtat d'Empúries va ser, precisament, la construcció d'un seguit de defenses davant del comtat. Una d'aquestes era el castell del Montgrí, perfectament emplaçat al cim del Montgrí, a 301 metres d'alçada, i visible des de tot el comtat emporità. Un cop d'efecte psicològic molt dur que va obligar el comte emporità a fortificar les seves possessions de Bellcaire i d'aquesta manera provocar la reacció que esperava la monarquia. La desautorització reial, que argumentava que només els sobirans podien construir defenses, no va tardar a arribar i els ànims encara es varen escalfar molt més.

El castell però, com bé sabem, mai es va acabar. Construït per demostrar el poder i la magnificència del poder reial, un cop minvada la intensitat del conflicte, va deixar d'interessar als monarques i d'aquesta manera va quedar a mig fer, tal com el veiem actualment.

Les marques observades

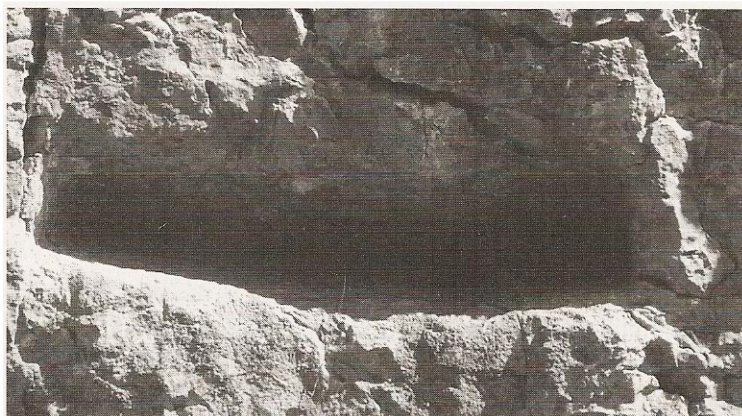
Hem observat tres tipus de marques deixades a la roca pels picapedrers en el seu treball: marques d'extracció, marques de picapedrer i empremtes deixades per les eines de treball.

En aquest apartat només tractarem les marques d'extracció, que fan referència a l'obtenció de roca, i deixarem l'estudi de les altres dues classes per a la segona part del treball.

Extracció d'un bloc

Abans de passar a l'inventari d'aquestes marques, ens cal insistir en la manera com els picapedrers varen treure els blocs de les pedreres. A l'hora

d'extreure un bloc, el picapedrer realitzava dues obertures a la roca, una de vertical i una altra d'horitzontal, que delimitaven la mida de la roca que s'havia d'extreure. La pressió que s'exercia en aquests punts, junt amb la utilització d'estris com ara palanques, permetia la separació dels blocs. Observant la mida de la roca, constatem l'amplada del bloc. Un bon exemple és la preparació d'un bloc que hi ha a la pedrera núm. 5.

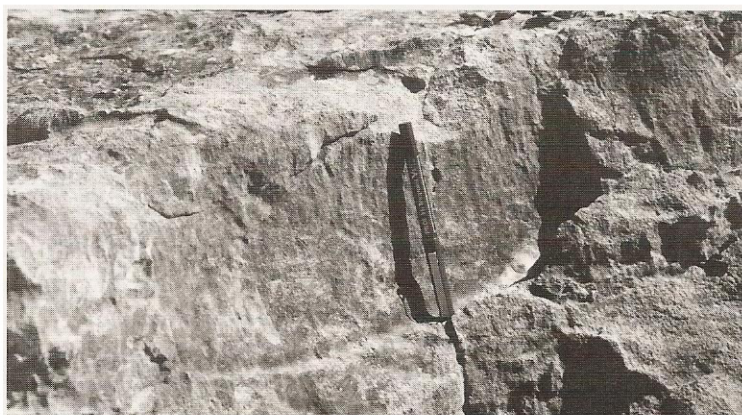

L'observació d'aquesta mateixa tècnica a totes les pedreres del castell ens permet assegurar que els picapedrers varen treballar d'una manera unificada.

Tipologia de les marques

Hem distingit dos tipus de marques: de roca extreta i de roca no extreta.

Les empremtes de marques de roca extreta ens indiquen que els picapedrers varen treure-hi roca. A partir d'ara, anomenarem amb la lletra (A) aquestes empremtes. Les marques poden ser o bé horitzontals o bé verticals.

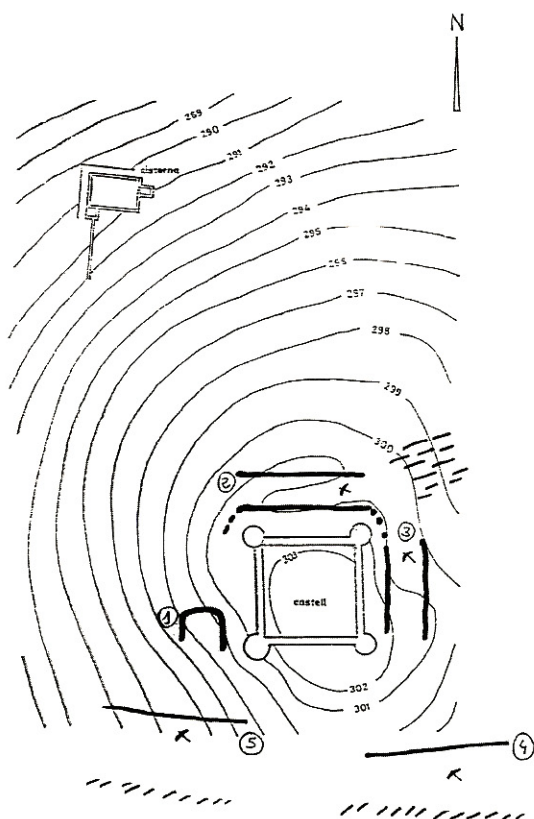

Les marques de roca no extreta són preparatòries per a l'extracció, però aquesta no va tenir lloc. Aquestes marques les anomenarem (B) i, com en el cas anterior, poden ser horitzontals o verticals.

Situació i descripció de les pedreres

L'observació del voltant del castell ha permès identificar fins ara cinc grans pedreres, totes amb marques clares de picapedrer i amb evidències d'activitats de treball: talla de blocs, abocadors d'esclats...

Hem distingit dos tipus de pedreres. Les núms. 1, 2 i 3 segueixen paral·lelament les façanes oest, nord i est del castell i presenten una línia d'extracció bàsicament horitzontal. Les núms. 4 i 5 es troben més allunyades de l'edifici i mostren una línia d'avanç més vertical que horitzontal.

ESCALA 1/1000

A continuació exposem els resultats de l'estudi per a cada pedrera.

Les pedreres 1, 2 i 3

La situació d'aquestes pedreres no és ni molt menys fortuïta. En la seva elecció es varen tenir en compte dos propòsits: d'una banda, l'obtenció de carreus i, de l'altra, l'aprofitament de la pedrera com a fossat defensiu. A la baixa edat mitjana molts edificis militars estaven dotats de fossat. El castell de Bellver, a Mallorca, fet de manera semblant al castell del Montgrí, ens ofereix un exemple de fossat acabat.

La pedrera 1.

La pedrera que anomenem 1, paral·lela al mur est del castell, va ser la menys treballada de les tres. Des de l'inici de la pedrera fins al seu front d'avançada hi ha a penes uns metres, i el volum de pedra que s'hi va extreure va ser menor si es compara amb les altres.

La presència d'una marca que preparava l'extracció ens indica que en el moment d'abandonar-se les obres s'estava treballant en aquesta pedrera. D'altra banda, l'orientació cap al nord de les marques ens fa suposar que aquesta hauria enllaçat amb la núm. 2.

La pedrera 2.

Aquesta pedrera és força interessant, ja que és una de les quals es va extreure un major volum de pedra i que dona una idea més clara de l'aspecte que hauria tingut el fossat (foto 3). A part, ens informa d'una activitat de talla de carreus que va comportar la neteja constant i el buidament dels esclats en un abocador situat molt a prop de la zona de treball.

Aquesta pedrera ressegueix tota la façana nord del castell i enllaça a l'est amb la pedrera 3. Això fa que no existeixi un front d'avançada i que no trobem marques que senyalin la direcció de l'extracció. Les poquíssimes marques les trobem sempre a les zones laterals.

La pedrera 3.

La pedrera núm. 3 enllaça al nord amb la núm 2 i presenta diferents nivells d'extracció esgraonats seguint els estrats naturals de la roca. En el moment d'abandó de les obres hi tenia lloc una important activitat d'extracció a la zona d'enllaç entre la pedrera 2 i la 3, que consistia a extreure una capa natural de roca. Al peu d'aquest punt, hi trobem blocs a mig treballar que ens indiquen una altra zona de talla. Hem localitzat, per últim, un punt de retoc de carreus molt a prop de la torre sud-est.

Les pedreres 4 i 5

L'explotació d'aquestes pedreres, a diferència de les anteriors, és de tipus vertical amb esgraons. A partir de les marques, sabem que la línia d'avanç de totes dues és sempre cap al nord i és possible que, en cas d'haver-se conclòs la seva extracció, haguessin enllaçat. Un enllaç que, a part de permetre una extracció important, hauria tingut segurament una funció defensiva: la protecció de la porta d'entrada sud del castell dificultant encara més l'accés (foto 4).

Una anàlisi de les dues pedreres ens fa adonar d'un seguit de diferències amb les anteriors. D'una banda, els picapedrers varen treure d'aquí molta més pedra, tal com es desprèn del front d'avançada de les pedreres, del gran nombre d'abocaments a l'esquena de l'extracció i de la gran concentració de marques.

Aquest fet implicava una organització del treball més complexa, ja que suposava un major nombre de picapedrers treballant alhora i un esforç important en el transport a major distància i superant la topografia del terreny. No és extrany, doncs, veure al peu de les dues pedreres un pas que va permetre un millor transport dels materials, un pas que, en el cas de la pedrera 5, ha esdevingut camí d'arribada al castell.

Balanc

1. L'observació de les diferents pedreres ens parla d'uns treballs importants d'extracció, dels quals només ens han quedat les empremtes dels picapedrers i les restes de talla. Fins ara hem detectat 5 zones d'extracció. En el moment de finalitzar les obres s'estava treballant a totes les pedreres, fet que ens indica un abandó sobtat.

2. A l'hora d'explotar unes pedreres determinades, els picapedrers varen tenir en consideració, d'una banda, la rendibilitat de les pedreres, però, de l'altra, també varen tenir presents criteris orientats a obtenir una major defensa de l'edifici central. Això és el que es desprèn de la funció de fossat de les pedreres 1, 2 i 3 i de les 4 i 5 d'extracció vertical que protegirien l'accés més vulnerable de l'edifici, la porta. Precisament, en aquest punt no trobem cap fossat a davant del castell. La defensa consistiria en un mur del qual només conservem la primera filada arran de terra i que tindria com a funció dificultar encara més l'entrada per l'única porta de l'edifici.

3. Fins ara hem parlat només de les pedreres visibles, però el cert és que es va extreure roca d'altres punts: ens referim a la cisterna exterior i a la interior. A totes dues va tenir lloc una extracció prèvia, un buidament que les va convertir en cisternes. De fet, l'aigua era molt interessant en cas d'un teòric atac enemic, així es justificaria la presència d'una cisterna a l'interior, però també ho era en temps de pau per a la guàrdia del castell i per a la bona marxa de les obres de construcció: aigua per als treballadors, per al morter de paleta...

4. Pel que fa al transport, hem vist clarament que a les pedreres 1, 2 i 3 aquest tema no va suposar esforços de desplaçament, ja que la pedra s'extreia arran dels murs que calia bastir. A les pedreres 4 i 5, la major

quantitat de pedra extreta i la distància fins a l'edifici van fer que els problemes fossin més grans i calgués posar-hi més esforç.

La documentació coneguda

La construcció d'una obra tan important com la del castell, pensem que ha de figurar en l'Arxiu de la Corona d'Aragó. No obstant això, la que coneixem, ara per ara, és força pobre. Ens basem gairebé sempre en reculls que historiadors com Pella i Forgas, Francisco de Bofarull... ens han anat donant sobre l'Arxiu de la Corona d'Aragó, però mai no hem anat a veure el document original. Donem les gràcies aquí a l'historiador Xavier Soldevila, per facilitar-nos unes dades interessantíssimes sobre les obres del castell trobades a l'Arxiu Històric de Girona.

La documentació fins ara treta a la llum ens informa dels següents fets: l'any 1294, el rei Jaume II va encomanar a Bernat de Llabià que tingués cura de la direcció i l'administració de les obres del castell (Pella, 1888,pàg. 512).

L'any 1297, les obres devien ja trobar-se força avançades, ja que el 19 de febrer el rei va adreçar-se al procurador de la vila, Bernat de Llabià, i li concedí la custòdia del castell del Montgrí amb l'obligació de tenir-hi deu homes equipats militarment, un animal de bast i dos mastins, per la qual cosa el rei li va concedir 2.000 sous barcelonins, quantitat que provindria de les rendes reials de Torroella i d'un impost que pagaven per cada parella de bous a Ullà i a Albons (Pella, 1888,p.512).

Tornem a trobar Bernat de Llabià en uns documents de l'any 1298 que es conserven a l'Arxiu Històric de Girona, en els quals Bernat apareix com a "obrer de les obres", és a dir, cap de les obres. El dies 18 d'abril de 1298 i el 19 de juliol, Bernat reclama al batlle general de Catalunya una quantitat de diners que ja havia demanat abans per a les obres del castell. Aquestes informacions són prou interessants perquè, a part que ens demostren una situació financera difícil per a les obres, ens confirmen que en aquell moment encara s'hi treballava.

L'any 1301, en haver-se d'absentar Bernat de Llabià de Torroella, la custòdia del castell recau en la figura del cavaller Dalmau de Castellnou (Pella, 1888, pàgs. 512-513). Aquest mateix ven per 30.000 sous a Pere de Llabià, fill de Bernat, la custòdia del castell. Qui va quedar, però, com a *obrer* del castell? El fet de citar Dalmau només de guardià voldria dir que ja no s'hi treballava? Si això fos cert, voldria dir que les obres del castell ja haurien finalitzat l'any 1301. Si a més sabem que Bernat reclama, l'any

1298, diners per a les obres, podríem afinar encara més les dades de construcció, que s'acabarien en un moment indeterminat situat entre els anys 1298 i 1301.

Com va construir-se el castell

Com veiem, doncs, la documentació coneguda poca cosa ens aporta sobre la construcció del castell. En aquest apartat intentarem fer un seguiment d'aquest procés basant-nos en la bibliografia existent sobre la construcció d'edificis medievals i els resultats del treball de camp.

El primer que no assenyalen els documents és qui va ser l'arquitecte o el mestre de les obres del castell, figura clau per a la bona marxa de les obres i element bàsic en totes les obres de certa importància a la baixa edat mitjana.

Aquest mestre d'obres tenia al seu càrrec la coordinació dels diferents oficis i treballadors de les obres del castell. Entre els artesans necessaris, hem de parlar dels dos més importants: els picapedrers i els paletes. A part, però, en una obra d'envergadura com la del castell hi van haver també els encarregats de fer la pasta, els fusters -encarregats de fer les bastides necessàries per aixecar els murs, de la construcció d'enginys per a l'aixecament dels materials (grues mecàniques) i l'elaboració de certes eines de fusta (massetes...)-. Hem de tenir en compte que el transport de fusta exigiria una despesa important, ja que a la zona del castell no s'hi troben arbres, i el camí dificulta l'arribada de carruatges. També serien necessaris els ferrers, que repararien les eines, els terrissers, encarregats de fer les teules i altres terrisses... A vegades, el pagament fet a un artesà determinat incloïa el pagament de menjar (Gonon, 1973, pàg. 26) i això ens porta a parlar d'un cert nombre de persones encarregades de l'avitallament dels diferents treballadors.

Existien, també, altres persones encarregades de tasques que no requerien una especialització: portadors d'aigua, de pedra, de calç, encarregats de la neteja de les pedreres... Aquests tindrien un sou més baix que els artesans d'un gremi determinat (Erlande-Brandenburg, 1993, pàgs. 96-98).

De la pedrera a la bastida: el procés i les eines emprades

En aquest darrer apartat farem una exposició del procés que es va seguir en la construcció del castell, basant-nos sobretot en el treball dels

picapedrers. Per a cada fase, anomenarem les eines que pensem podien haver-se utilitzat.

Prospecció.

Abans de posar en funcionament les pedreres, es duïen a terme unes operacions prospectives per conèixer les condicions dels bancs de pedra que es volia explotar. Aquesta era una feina vital, ja que la qualitat de la construcció depenia en bona part d'una bona tria. Per aquest motiu l'avituallament de bona pedra va ser la primera inquietud dels constructors de l'edat mitjana. Un cop escollida una zona, se n'extreien uns primers blocs per comprovar la facilitat de l'extracció i per conèixer la qualitat de la pedra.

Les 5 pedreres que hem pogut localitzar són molt pròximes al castell. En la seva elecció hi varen jugar diversos factors: defensius, econòmics (com més pròxima la pedrera, menor era la despesa de transport i més ràpidament avançava l'obra), però, evidentment, el més important de tot era l'existència de roca abundant i de fàcil extracció.

Podem considerar l'àrea del castell, doncs, com a molt privilegiada pel fet que s'hi va poder extreure la roca a ben poca distància. Aquest seria també el cas de nombrosos edificis militars, com per exemple els castells del país de l'Aude, fets també amb la dura pedra calcària trobada al lloc i fàcil de treballar com la del castell (Erlande-Brandenburg, 1993, pàg. 105).

Extracció.

Per extreure blocs de pedra els picapedrers del castell varen fer servir sempre les mateixes eines: tascons i martells. Amb l'ajut del martell introduïen el tascó dins la roca fins que el bloc es trencava i se separava. Aquests tascons apareixen sovint citats als comptes medievals. Els comptes de Forez parlen de "coyngs" de ferro per extreure la roca (Gonon, 1973, pàg. 23). Per extreure la roca també es disposava de palanques.

Elaboració dels carreus.

Des que s'extreia un bloc informe de la pedrera fins que era col·locat pel paleta de les obres, el picapedrer realitzava un seguit de treballs que anaven des de l'esquarterament del bloc fins al seu últim retoc. Les restes de la majoria d'aquests treballs han quedat esborrades perquè cada fase esborrava l'anterior. Així, només tindrem evidències de la última fase que va deixar els blocs tal com es conserven avui. Malgrat això, ens remetem a les eines que els estudiosos del tema han assenyalat en aquell moment històric.

1) Esquadrament i rebaix del bloc. Una vegada separat el bloc de la pedrera, comença la seva transformació en material per a la construcció. En un primer moment té lloc l'esquadrament del bloc que permetrà obtenir, a partir d'un bloc brut d'extracció, una pedra amb les seves cares escairades. Un cop finalitzat aquest procés, la pedra podrà ser transportada, però encara no estarà a punt per ser utilitzada com a carreu.

Per dur a terme aquesta operació el picapedrer es val de les següents eines: un escaire amb el qual es marca la mida estàndard del carreu que vol obtenir. Per rebaixar el bloc s'empren diferents estris com ara el pic jueu - que extrau esclats del bloc-, el pic de picapedrer, el martell tallant, la broca, el topo, l'escarpra... (Bessac, 1986, pàg. 101).

2) Retoc i talla definitiva. En aquest procés la roca adquireix la seva forma principal i els carreus podran ésser utilitzats en la construcció. Bessac menciona, per aquesta fase, el tallant de pinta, l'escarpra, l'escarpra de dents, la martellina, la buixarda. Com es pot veure, són ja eines més fines que permeten un detall més precís.

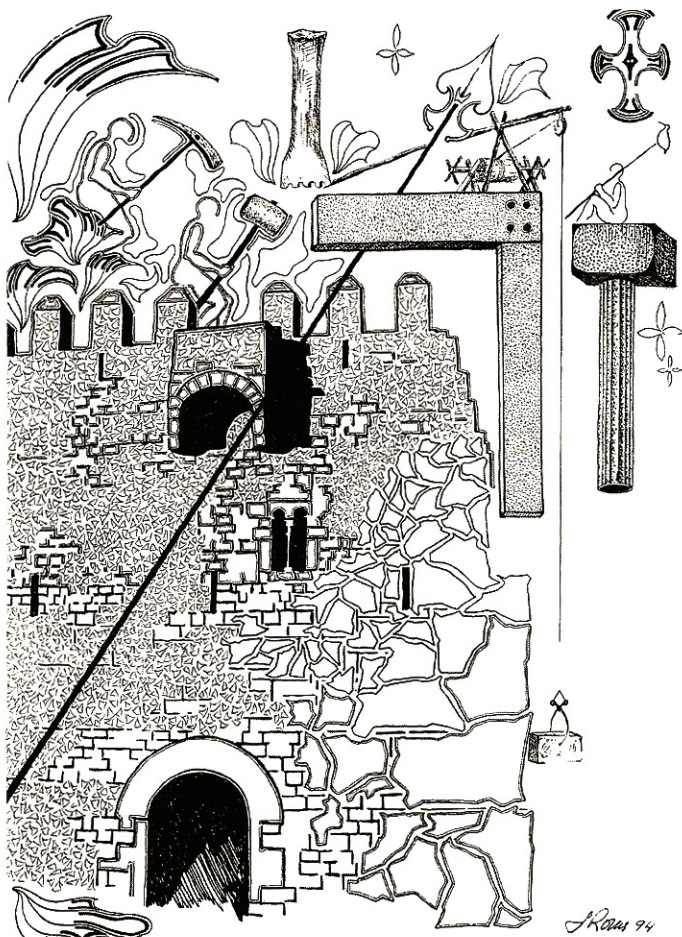
3) Treballs de poliment. La major part del treball dels picapedrers va anar encaminada a l'obtenció de carreus d'unes mides molt determinades per bastir els murs. En aquests, s'hi observa un treball no tan acurat com als elements arquitectònics del castell: ens referim als matacans, a les dovelles de la porta... on es nota un major treball en l'acabament de la pedra.

En aquests punts s'observa un poliment de la pedra que solia fer-se amb abrasius fets amb la mateixa pedra polvoritzada. Pel que fa a les dovelles de la porta, tot sembla apuntar que varen ser serrades, com s'entreveu en les marques de la roca.

Transport.

Un cop extret un bloc informe, era transportat amb enginyers mecànics, com ara grues elevadores, carretes tirades per animals o carretes manuals, al lloc on seria treballat. Per moure els blocs els picapedrers disposaven de palanques de ferro.

El transport va ser un punt que es va tenir molt en compte en la construcció del castell. Així, l'esforç que s'havia de fer a les pedreres 1, 2 i 3 era molt menor comparat amb les pedreres 4 i 5, on calia transportar a major distància i superant la topografia un volum de pedra molt més elevat.

El treball del paletes.

Paral·lament als treballs del picapedrer, el paleta anava pujant els murs i cimentava els carreus amb un ciment fet de calç, sorra i aigua. A mesura que anava pujant les obres, necessitava de l'ajut de bastides i de grues per pujar les pedres. Aquests enginyers eren realitzats per fusters.

Conclusions

1. La conclusió més evident a què hem arribat amb aquest treball és que, a l'hora de dur a terme l'extracció de la pedra, els picapedrers varen seguir un procés amb unes directrius molt clares: prospecció de les pedreres, extracció esgraonada seguint sempre les capes naturals de la roca, una mateixa tècnica d'extreure la roca a partir de tascons, aprofitament de les pedreres 1, 2 i 3 com a fossat... Aquest seguiment tan acurat ens fa pensar en una mà d'obra especialitzada, amb uns coneixements profundíssims de l'activitat, i contractada especialment per a la realització de les obres del castell.

2. Activitats com la neteja constant de les pedreres, que constatem en la majoria d'elles, eren realitzades per persones no necessàriament especialitzades.

3. Tots els oficis i les persones que treballaven al castell estarien dirigits per un mestre d'obres o arquitecte que era l'encarregat de coordinar i tirar endavant les obres. Aquest personatge retrià compte dels treballs al cap de les obres, Bernat de Llabià.

4. Les obres del castell s'han d'incloure dins d'una cojuntura de progrés a tots els nivells de la societat. Progrés també tècnic, gràcies a una renovació de les tècniques de forja que té lloc al segle XIII, lligada amb l'arribada d'innovacions orientals, sobretot gràcies als contactes marítims i a les croades (Bessac, 1988, pàg. 104). Aquesta renovació tècnica troba la seva expressió artística en el gòtic i permet l'aparició d'edificis com l'església de Sant Genís i el castell del Montgrí.

5. L'anàlisi de les diferents pedreres ens ha permès observar rastres clars d'activitats a totes elles. Activitats que varen abandonar-se de manera sobtada. Això és el que ens demostren les restes de talla de pedres aparegudes als fossats i a les pedreres 4 i 5, les marques que preparaven l'extracció a les pedreres 1, 4 i 5... Aquesta última pedrera, particularment, apareix molt bruta de materials de talla. En definitiva, un abandó sobtat que concorda perfectament amb les obres a mig fer del castell i que ens informa d'una voluntat política de no continuar amb unes obres costoses i militarment força inútils.

6. En un moment indeterminat entre el 1298 i el 1301, les obres s'abandonen i no es reprendran mai més. Aquest fet fa que l'espai del castell sigui avui en dia un fons preciós d'informació, un fòssil, pràcticament inalterat pel pas del temps, que ens informa, a partir d'un castell a mig fer, de com tenia lloc una construcció militar a l'inici del segle XIV.

7. Pensem que aquest treball si bé aporta nova llum pel que fa a la construcció del castell -no oblidem que aquest és el moment de major importància del castell-, ens fa adonar, d'una banda, que ens cal trobar documents de la comptabilitat de l'època que es refereixin al seu procés de construcció, que ens parlin dels artesans que hi varen participar... i, de l'altra, que cal continuar situant damunt del plànol la presència d'estructures, segurament lligades a la construcció del castell, que ens permetran conèixer nous aspectes interessantíssims de la seva edificació.

Bibliografia

AUTORS DIVERSOS. *De la carrière au rempart. La Pierre au moyen age*. Fulletó de l'espectacle d'animació del castell d'Arques (Aude).

BESSAC, C. (1986). *L'outillage traditionnel du tailleur de pierre de l'antiquité à nos jours*. C.N.R.S.

ERLANDE-BRANDENBURG, A. (1993). *Quand les cathédrales étaient peintes*. Decouvertes Gallimard, 180.

GONON, M. (1973). "Comptes de construction en Forez au XIV siècle. La Construction au moyen age". *Actes du Congrès de la Société des Historiens Médiévistes de l'Enseignement Supérieur Public*, Besançon.

PELLA I FORGAS, J. (1888) *Historia del Ampurdán*.

Joan Margall
Candi Mundet
Antoni Roviras